

УДК 37.013.8

© Бикасова С.А., 2015 р.

<http://orcid.org/0000-0002-8923-5425>

С. А. Бикасова

ДІЯЛЬНІСТЬ ШКІЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ (1920–1936 рр.)

У статті узагальнено досвід діяльності шкільної соціально-педагогічної служби в Україні у 1920–1936 рр. Визначено її склад, мету (через позитивний вплив на шкільне, сімейне середовище та особистість окремої дитини сприяти вихованню політично зорієнтованої, колективістські розвинутої і суспільно активної особистості) і завдання функціонування (сприяти формуванню дитячого колективу, виявленню суспільної активності учнів; забезпечити успішну взаємодію школи і родини; організувати в межах школи дозвілля дітей; готувати школярів до усвідомленого вибору професії; сприяти успішній соціалізації дітей, які потребують особливої уваги та допомоги (діти, схильні до жебракування, бродяжництва і правопорушень, схильні до вживання алкоголю та наркотиків).

Виокремлено і схарактеризовано провідні напрями роботи вітчизняної соціально-педагогічної служби у загальноосвітніх школах означеного періоду; розкрито основні функції, які вона здійснювала у процесі колективного виховання дітей, взаємодії із сім'єю школяра, профорієнтації та організації дозвілля учнів, забезпечення успішної соціалізації «важких» дітей.

З'ясовано і певні недоліки, які заважали успішному функціонуванню шкільної соціально-педагогічної служби на визначеному етапі, а саме: слабка матеріальна підтримка соціально-педагогічної діяльності на державному рівні; невідповідність форм і методів соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми, хворими на алкоголь та наркоманію, особливостям цієї роботи.

Ключові слова: соціально-педагогічна служба, педолог, загальноосвітня школа, соціально-педагогічна діяльність.

С. А. Бикасова Деятельность школьной социально-педагогической службы в Украине (1920–1936 гг.). В статье обобщен опыт деятельности школьной социально-педагогической службы в Украине в 1920–1936 гг. Определены ее состав, цели (через положительное влияние на школьную, семейную среду и личность отдельного ребенка способствовать воспитанию политически ориентированной, коллективистски развитой и общественно активной личности) и задачи функционирования (способствовать к формированию детского коллектива, выявлению общественной активности учащихся, обеспечить успешное взаимодействие школы и семьи, организовать

в пределах школы досуг детей; готовить школьников к осознанному выбору профессии, способствовать успешной социализации детей, которые требуют особого внимания и помощи (дети, склонные к попрошайничеству, бродяжничеству и правонарушениям, склонные к употреблению алкоголя и наркотиков).

Выделены и охарактеризованы ведущие направления работы отечественной социально-педагогической службы в общеобразовательных школах указанного периода; раскрыты основные функции, которые она осуществляла в процессе коллективного воспитания детей, взаимодействия с семьей школьника, профориентации и организации досуга учащихся, обеспечения успешной социализации «трудных» детей.

Выявлены и определенные недостатки, которые мешали успешному функционированию школьной социально-педагогической службы на изучаемом этапе, а именно: слабая материальная поддержка социально-педагогической деятельности на государственном уровне; несоответствие форм и методов социально-педагогической деятельности с несовершеннолетними, больными на алкоголь и наркоманию, особенностям этой работы.

Ключевые слова: социально-педагогическая служба, педологи, общеобразовательная школа, социально-педагогическая деятельность.

S.A. Bykasova. The activity of the school social-pedagogical service in Ukraine (1920–1936 years). The experience of the activity of the school social-pedagogical service in Ukraine in 1920–1936 years is summarized in the article. Its composition is determined. Its purpose is to promote the education of the politically oriented, collectivist developed and socially active personality through the positive influence on the school, the family environment and the individual child. Functioning objectives are to promote the formation of the children's collective, to uncover the pupils' social activity; to provide the successful interaction between schools and families; to organize leisure time activities for children within the school; to help pupils to choose a profession deliberately; to facilitate the successful socialization of the children who need the special attention and help (children, exposed to begging, vagrancy and committing crimes, prone to take alcohol and drugs).

Leading directions of work of the native social-pedagogical service in comprehensive schools of the definite period are determined and characterized; its basic functions in the process of the children's collective education, the interaction with the pupil's family, the career guidance and the organization of leisure time activities for pupils, ensuring the successful socialization of "difficult" children are shown.

Some shortcomings that prevented the successful functioning of the school social-pedagogical service during the definite period are also found out. Namely they are the poor material support of the social-pedagogical activity at the national level; the discrepancy of forms and methods of the social-pedagogical activity with minors suffering from the alcohol and drug addiction and features of the work.

Keywords: social-pedagogical service, pedologists, comprehensive school, social-pedagogical activity.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток, який відбувається в усіх сферах життєдіяльності сучасної людини через глобалізаційні та євроінтеграційні процеси, залишає своєрідний відбиток у свідомості дітей і молоді. За таких умов постає проблема виховання активного громадянина, творчої особистості, здатної до саморозвитку і самодопомоги, спроможної реалізувати свій потенціал на користь суспільства. Натомість відмічається тенденція домінування споживчої настанови у переважної частини дітей і молоді, соціально пасивного характеру їх життєдіяльності, зниження рівня просоціальних прагнень і соціально-культурних потреб. Усе це актуалізує соціально-педагогічні проблеми сучасного суспільства, посилює значущість діяльності шкільної соціально-педагогічної служби. Підвищенню ефективності організації діяльності соціально-педагогічної служби у загальноосвітньому навчальному закладі, запобіганню помилок у роботі соціального педагога сприятиме вивчення діяльності шкільної соціально-педагогічної служби в Україні в 1920–1936 рр.

Аналіз останніх досліджень. Частково теоретичні та практичні аспекти соціально-педагогічної діяльності у загальноосвітніх школах у 20–30-х роках ХХ століття вивчалися Л. Григоровою (організація соціально-педагогічної діяльності з обдарованими дітьми в Україні першої половини ХХ ст.), Л. Штефан (процес становлення та розвитку соціально-педагогічної теорії і практики в Україні (20–90-ті рр. ХХ ст.)), Л. Дуднік, А. Светличною, М. Сенченковим (особливості діяльності педологів у вітчизняних школах) та іншими науковцями. Разом з тим, вивчення стану наукової розробки проблеми дає підстави стверджувати, що діяльність шкільної соціально-педагогічної служби в Україні у 1920–1936 рр. є недостатньо дослідженою.

Мета статті: на основі аналізу історико-педагогічної літератури визначити і схарактеризувати напрями, переваги та недоліки функціонування соціально-педагогічної служби у загальноосвітніх школах України у 1920–1936 рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел свідчить про те, що соціально-педагогічна служба у загальноосвітніх школах України досліджуваного періоду включала класного керівника, педологічний осередок, осередок «Друзів дітей» і в деяких школах організатора дозвіллевої сфери.

Мета діяльності шкільної соціально-педагогічної служби означеного періоду в Україні: через позитивний вплив на шкільне,

сімейне середовище та особистість окремої дитини сприяти вихованню політично зорієнтованої, колективістськи розвинутої і суспільно активної особистості.

Для досягнення означеної мети робота соціально-педагогічної служби у загальноосвітніх школах спрямовувалась на розв'язання таких завдань:

- сприяти формуванню дитячого колективу, виявленню суспільної активності учнів;
- забезпечити успішну взаємодію школи і родини;
- організовувати в межах школи дозвілля дітей;
- готувати школярів до усвідомленого вибору професії;
- сприяти успішній соціалізації дітей, які потребують особливої уваги та допомоги (діти, схильні до жебракування, бродяжництва і правопорушень, схильні до вживання алкоголю та наркотиків).

Означені завдання знайшли свою реалізацію у відповідних напрямках діяльності шкільної соціально-педагогічної служби в досліджуваній період (1920–1936 рр. ХІХ ст.).

Здійснюючи організацію колективного виховання школярів, представники соціально-педагогічної служби загальноосвітньої школи використовували такі форми, як учнівське самоврядування і дитячі громадські об'єднання.

Практично в усіх школах України 20–30-х років першої половини ХХ ст. були створені органи учнівського самоврядування. Щодо них соціально-педагогічні працівники виконували діагностичну, організаційну, координуючу і консультаційну функції.

Діагностична функція майже повністю зосереджувалась у руках педолога, який ознайомлював класного керівника з результатами вивчення дитячого колективу. У деяких школах до дослідження колективу групи (класу) долучався класний керівник. Соціально-педагогічний працівник діагностував організованість дитячого колективу, виявляв лідерів серед учнів, перевіряв «зміст і характер їхньої роботи та відповідність останньої дитячому розвитку, дитячим можливостям. Навантаженість дітей роботою щодо самоврядування, розподіл обов'язків між окремими категоріями дітей» [1, с. 35]. Проводилось також «вивчення так званих важких дітей у школі, дітей, що випадають із дитячого колективу, виявляють дуже низький рівень свідомості в шкільній роботі» [1, с. 35].

Організаційна функція в основному покладалась на класного керівника, частково на керівника загальноосвітнього навчального закладу. Саме вони мали визначитись зі структурою учнівського самоврядування і залучати школярів до його органів. У 20-х роках ХХ ст. у різних школах самоврядування мало свої особливості. Панувала думка, що «варто відмовитись від встановлення однакової для всіх шкіл схеми дитячої самоорганізації. Можна лише накреслити основні шляхи, що ними може іти ця самоорганізація» [5, с. 21]. За умови високого рівня організованості класу організаційна функція замінювалась на координуючу, яка полягала в узгодженні заходів органів учнівського самоврядування зі шкільним режимом, координації роботи загальношкільних та класних органів самоврядування тощо.

Різноманіття структур шкільного самоврядування з кінця 20-х років ХХ століття стало суперечити новим суспільно-політичним умовам. Поступове утвердження сталінського авторитарного режиму спричинило до злиття у деяких школах органів учнівського самоврядування з органами дитячого комуністичного руху.

Керівні органи спрямовували діяльність шкіл до уніфікації шкільного самоврядування, тому відмічалась і тенденція до забезпечення одноманітності організаційних обов'язків представників соціально-педагогічної служби по всій країні. Директивний лист НКО і ЦК ЛКСМ про роботу органів дитячого самоврядування в політехнічній школі [2], який отримали всі загальноосвітні навчальні заклади у вересні 1931 р., завершив процес уніфікації. Він визначав єдино можливу структуру і основні завдання органів дитячого самоврядування, передбачав типові обов'язки соціально-педагогічних працівників щодо організації шкільного самоврядування: разом із трьома учнями класу, представником піонерзагону і представником батьківського комітету входити до складу групради, яка керує усією роботою учнів у класі; бути обізнаним щодо всіх заходів, які намічено проводити у класі і за необхідності здійснювати керівництво і контроль; входити до складу учнівського комітету, який керує роботою усього учнівського колективу школи; надавати дозвіл на проведення усіх важливих заходів у школі [2, с. 52–53].

Консультаційна функція передбачала, що соціальний педагог мав надавати поради і рекомендації органам учнівського самоврядування щодо проведення громадсько-політичної, культурно-масової,

оздоровчої, військово-фізкультурної, господарсько-побутової і санітарної роботи в школі та поза нею. Працюючи зі школярами молодшого концентру (1–4 клас), соціально-педагогічний працівник, окрім пояснень, рекомендацій і порад, часто надавав і практичну допомогу.

Установлено, що основними методами роботи представників соціально-педагогічної служби загальноосвітньої школи в царині шкільного самоврядування були спостереження, тести, природній експеримент, бесіда, переконання, пояснення, доручення, вимоги.

Взаємодіючи з дитячими громадськими об'єднаннями, а саме з комуністичним дитячим рухом, соціально-педагогічні працівники здійснювали консультативно-методичну, організаційно-допоміжну і координуючу функції.

Консультативно-методична функція робітників соціально-педагогічної служби зумовлена була необхідністю підвищення загальної і спеціальної педагогічної кваліфікації піонерватажків. «Форми цієї методичної допомоги такі: доповіді учителів з питань педагогіки і педології, зміст яких треба пов'язати з конкретними питаннями практики даних піонерзагонів, висвітлення свого досвіду у формі розмови чи виступу, наприклад, – про методику переведення позашкільних читок з дітьми і т. ін.» [3, с. 16].

На основі вивчення першоджерел та джерелознавчої літератури з'ясовано, що представники шкільної соціально-педагогічної служби також здійснювали організаційно-допоміжну функцію, яка полягала в проведенні окремих виховних заходів у загоні (екскурсії, бесіди, вистави), або наданні допомоги у їх організації.

З метою здійснення координуючої функції соціально-педагогічний працівник брав «активну участь у нарадах, семінарах і курсах-з'їздах по комуністичному дитячому руху, ... мав відвідувати кожне зібрання загону» [8, с. 26]. Завдяки цьому відбувалось попередження «паралелізму» у роботі дитячої комуністичної організації, шкільного самоврядування і виховної роботи класного керівника. Педагог мав можливість узгоджувати і унормовувати обсяг навантаження школярів завданнями дитячої комуністичної організації і органів самоврядування. Під час взаємодії з органами дитячого комуністичного руху в основному використовувалися методи бесіди, лекції, переконання, пояснення, прикладу, доручення, вимоги.

Взаємодіючи із сім'єю школяра, соціально-педагогічна служба загальноосвітньої школи у 20–30-х роках першої половини ХХ ст. реалізовувала діагностичну, освітню, консультаційну функції.

Діагностична функція покладалась на членів педологічного осередку і класних керівників. З метою вивчення родини учня вони проводили бесіди зі школярем та батьками, обслідували умови проживання сім'ї. Соціально-педагогічний працівник мав отримати і проаналізувати інформацію про склад, матеріальне становище родини, особливості харчування дитини і санітарно-гігієнічні умови проживання. Також його цікавила інформація про культурний і суспільно-політичний розвиток осіб, які оточують дитину вдома.

На основі аналізу першоджерел, які висвітлюють практику роботи 21-ої Харківської школи, 35-ої і 20-ої Київських зразкових середніх шкіл, Білопольської школи № 2 встановлено, що освітня функція реалізовувалась в основному класними керівниками під час масових і групових форм роботи з батьками, а саме: батьківських зборів, «університетів для батьків», лекцій, засідань гуртка для батьків, семінарів, диспутів тощо. Під час їх проведення висвітлювались теми, що стосувались догляду та виховання дітей у родині, ознайомлення батьків із особливостями діяльності сучасної школи, атеїстичного та політичного виховання батьків.

Консультаційна функція покладалась на класних керівників і членів педологічного осередку. Консультації в основному мали індивідуальну форму і проводились з батьками після їхніх масових чи групових зборів. У деяких навчальних закладах заздалегідь складався графік проведення консультацій і доводився до відома батьків. Виділялося спеціальне приміщення, де могла відбутись щира бесіда.

Особливим напрямом діяльності соціально-педагогічної служби в школі була професійна орієнтація. На початку 30-х рр. у зв'язку з боротьбою за якість політехнічного навчання профорієнтаційна робота у загальноосвітніх навчальних закладах значно активізувалась. Вона передбачала освітню та консультаційну функцію і покладалась на членів педологічного осередку та класних керівників.

Значну увагу соціально-педагогічна служба загальноосвітніх навчальних закладів приділяла педагогічному керівництву дозвіллям дітей. Переважно суб'єктами такої діяльності були організатори

дозвіллевої сфери (не в усіх школах), класні керівники і керівники гуртків. Вони реалізовували в основному організаційну функцію.

Як свідчить аналіз публікацій у періодичних виданнях 20-30-х рр. першої половини ХХ ст. [4; 6] представники шкільної соціально-педагогічної служби займались організацією дозвілля учнів на перервах і після уроків. У першому випадку найчастіше використовувалися такі форми як настольні та рухливі ігри, виступи самодіяльних колективів. У другому – форми організації були більш різноманітними. Значного поширення набули гуртки різного спрямування. У позаурочний час у школах влаштовували «культпоходи» до театрів, кіно, музеїв, проводились екскурсії. Діти залучались до організації і відвідування вечорів самодіяльності, зустрічей, відзначання революційних свят, для них проводились «політінформації», вікторини та конкурси тощо. Специфіка форм виховної роботи, які використовувалися під час організації дозвілля дітей, обумовила застосування певних методів, а саме: бесід, розповідей, арттерапії, педагогічних вимог, організації суспільно корисної діяльності тощо.

Робота по забезпеченню успішної соціалізації учнів, схильних до жебракування, бродяжництва і правопорушень, схильних до вживання алкоголю та наркотиків привертала особливу увагу шкільної соціально-педагогічної служби. Вона вимагала скоординованої діяльності осередку «Друзів дітей», класних керівників, педологічного осередку, організатора дозвіллевої сфери і включала профілактичну та корекційну функції.

Установлено зміст профілактичної функції соціально-педагогічної служби школи в даному напрямі. Означена функція полягала в обстеженні соціально-побутових умов сімей і своєчасному виявленні проблемних дітей, проведенні індивідуальних бесід з батьками та учнями, масовому залученні даної категорії дітей до роботи в різноманітних гуртках. Також для батьків і школярів проводились лекції і семінари, тематика яких була спрямована на формування здорового способу життя, влаштовувались зустрічі з лікарями.

Корекційна функція соціально-педагогічних фахівців передбачала заходи щодо перевиховання дітей, які потребують особливої уваги та допомоги, і вплив на їхнє родинне середовище. Корекція поведінки таких школярів відбувалась завдяки залученню дітей до

життя дитячого колективу, проведенню індивідуальних бесід, роз'яснень, залученню до участі в гуртках. З батьками проводились індивідуальні бесіди, консультації.

Оскільки учні, схильні до жебракування, бродяжництва і правопорушень, до вживання алкоголю та наркотиків, в основному походили з дуже бідних сімей, то вони потребували матеріальної допомоги. Соціально-педагогічні працівники школи, по-можливості, надавали її. Наприклад, у 3-й Вінницькій досвідній школі ім. Вінчевського осередком «Друзі дітей» «улаштовано за плату вечірки, лотереї, і це дало змогу утримати сніданками п'ятьох дітей-сиріт. Весною під час оздоровчої кампанії осередок зібрав 22 карб. і влаштував троє дітей з найбільш бідних родин на літньому майдані» [7, с. 52].

За необхідності представники шкільної соціально-педагогічної служби направляли неповнолітніх, схильних до вживання наркогенних речовин та алкоголю, на лікування. Працюючи з дітьми, схильними до жебракування, бродяжництва і правопорушень, соціально-педагогічні працівники активно взаємодіяли з органами соціально-правової охорони неповнолітніх, дитячої «соціальної інспекції», комісії в справах неповнолітніх.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у загальноосвітніх школах України досліджуваного періоду соціально-педагогічна служба ефективно працювала в напрямках колективного виховання дітей; взаємодії із сім'єю школяра; професійної орієнтації учнів; організації дозвілля дітей; забезпечення успішної соціалізації учнів, схильних до жебракування, бродяжництва і правопорушень, до вживання алкоголю та наркотиків. У цілому позитивно оцінюючи діяльність шкільної соціально-педагогічної служби, необхідно вказати і на певні недоліки у її функціонуванні: слабка матеріальна підтримка соціально-педагогічної діяльності на державному рівні; невідповідність форм і методів соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми, хворими на алкоголь та наркоманію, особливостям цієї роботи. Перспективи подальших досліджень полягають у виявленні шляхів творчого використання педагогічно цінних ідей і досвіду діяльності соціально-педагогічної служби у загальноосвітніх школах України досліджуваного періоду в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волобуєв П. Організуємо педологічну роботу в школі / П. Волобуєв // Політехнічна школа. – 1932. – № 8–9. – С. 30–36. (8)
2. Директивний лист НКО і ЦК ЛКСМ про роботу органів дитячого самоврядування в політехнічній школі // Політехнічна школа. – 1932. – № 7. – С. 50–54. (19)
3. Педагогічне озброєння піонер ватажків (Участь учителя в цій роботі) // Політехнічна школа. – 1934. – № 2. – С. 15–18. (22)
4. Касьянов М. Стан технічних та агротехнічних гуртків по школах Харківської області / М. Касьянов // Комуністична освіта. – 1935. – № 3. – С. 62–66. (39)
5. Миронов Мик. Про шкільну самоорганізацію дітей / Мик. Миронов // Радянська освіта. – 1928. – № 1. – С. 19–22. (52)
6. Нехтман І. Нові форми громадсько-політичної роботи школи / І. Нехтман // Шлях освіти. – 1930. – № 9. – С. 152–158. (54)
7. Ремінник Е. Суспільно корисна праця школи (з досвіду 3-ї Вінницької досвідної школи ім. Вінчевського) / Е. Ремінник // Радянська освіта. – 1928. – № 12. – С. 48–55. (68)
8. Фігурин О. Нове в методах піонерроботи й учитель / О. Фігурин // Шлях освіти. – 1927. – № 2-3. – С. 20–27. (89).